IBN SINO MA’NAVIY MEROSIDA INSON MASALASI

Nurova Shoxida Naimovna,
Zarmed universiteti dotsenti, p.f.f.d. (PhD)
aziza_husenova@buxdpi.uz

Ushbu maqolada ma’naviy merosida inson masalasi, uning axloqiy-ruhiy kamoloti va jamiyatdagi o‘rni yoritiladi. Ibn Sinoning falsafiy qarashlarida inson aql, ruh va jism birligidan tashkil topgan murakkab mavjudot sifatida talqin qilinadi. Mutafakkir insonning baxt-saodatga erishishida ilm-ma’rifat, ezgulik, axloqiy poklik va aqlning muhim ahamiyatga ega ekanini ta’kidlaydi. Shuningdek, uning asarlarida insonning o‘zligini anglashi, nafsni boshqarishi, komillikka intilishi hamda jamiyat manfaatlari yo‘lida faoliyat yuritishi kabi masalalar muhim o‘rin egallaydi. Maqolada Ibn Sinoning inson haqidagi qarashlarining bugungi ma’naviy-axloqiy tarbiya jarayonidagi ahamiyati ham tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *Ibn Sino, inson, ma’naviyat, axloq, ruh, aql, komil inson, ilm-ma’rifat, baxt-saodat, falsafa.*

ВОПРОС ЧЕЛОВЕКА В ДУХОВНОМ НАСЛЕДИИ ИБН СИНЫ

В данной статье рассматривается вопрос о человеке в его духовном наследии, его нравственно-духовном совершенстве и роли в обществе. В философских воззрениях ибн Сины человек интерпретируется как сложное существо, состоящее из единства разума, души и тела. Мыслитель подчёркивает, что в достижении человеком счастья важное значение имеют наука, просвещение, добродетель, нравственная чистота и разум. Также в его произведениях важное место занимают такие вопросы, как самосознание человека, управление страстями, стремление к совершенству и деятельность в интересах общества. В статье также анализируется значение взглядов ибн Сины на человека в современном процессе духовно-нравственного воспитания.

Ключевые слова: *ибн Сина, человек, духовность, мораль, дух, разум, совершенный человек, наука и просвещение, счастье, философия.*

THE HUMAN QUESTION IN THE SPIRITUAL HERITAGE OF IBN SINA

This article highlights the human issue in spiritual heritage, its moral and spiritual maturity, and its role in society. In Ibn Sina's philosophical views, man is interpreted as a complex being composed of the unity of mind, soul, and body. The thinker emphasizes the importance of science, enlightenment, goodness, moral purity, and reason in achieving human happiness. Also, in his works, issues such as human self-awareness, self-control, the pursuit of perfection, and activity in the interests of society occupy an important place. The article also analyzes the significance of Ibn Sina's views on man in today's process of spiritual and moral education.

Keywords: *Ibn Sina, man, spirituality, morality, spirit, mind, perfect man, science and enlightenment, happiness, philosophy.*

Kirish. Inson masalasi qadimdan falsafa, ma’naviyat, axloq va ijtimoiy tafakkurning eng muhim mavzularidan biri bo‘lib kelgan. Insonning mohiyati, uning jamiyatdagi o‘rni, ma’naviy-axloqiy kamoloti, ezgulik va baxt-saodatga intilishi kabi masalalar Sharq mutafakkirlari ijodida alohida ahamiyat kasb etadi. Ana shunday buyuk mutafakkirlardan biri Abu Ali ibn Sinodir. Uning boy ilmiy va ma’naviy merosi nafaqat tibbiyot va tabiiy fanlar, balki falsafa, axloqshunoslik, ruhiyat va inson kamoloti masalalarini o‘rganishda ham muhim manba hisoblanadi[7]. Sharq falsafiy tafakkuri tarixida insonning mohiyati, uning ma’naviy kamoloti, aqliy salohiyati, axloqiy fazilatlari va jamiyatdagi o‘rni masalasi alohida ilmiy-falsafiy ahamiyat kasb etadi. Bu borada Abu Ali ibn Sino ilmiy-ma’naviy merosi o‘zining qomusiyligi, g‘oyaviy teranligi va insonparvarlik mazmuni bilan ajralib turadi. Mutafakkirning falsafa, axloq, mantiq, tibbiyot va ruhshunoslikka oid qarashlarida inson shunchaki biologik mavjudot sifatida emas, balki aql, ruh, iroda va axloqiy mas’uliyatni o‘zida mujassam etgan murakkab mavjudot sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan Ibn Sino merosidagi inson konsepsiyasini tadqiq etish Sharq falsafasining antropologik mazmunini chuqurroq anglash imkonini beradi. Ibn Sino insonning mohiyatini uning jismoniy va ruhiy xususiyatlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik asosida tushuntirishga intilgan. Uning qarashlarida inson tanasi moddiy olam qonuniyatlariga bo‘ysunsa-da, aql va ruh insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi muhim xususiyat

sifatida namoyon bo‘ladi. Mutafakkir insonning bilish imkoniyatlarini ham yuksak baholab, sezgi, idrok, tasavvur, xotira va tafakkurni bilim hosil qilish jarayonining o‘zaro bog‘langan bosqichlari sifatida ko‘rib chiqadi. Insonning ma’naviy yetukligi esa faqat bilim egallash bilan chegaralanmay, balki bilimni ezgulik, adolat va axloqiy fazilatlar bilan uyg‘unlashtirish orqali shakllanishi haqidagi g‘oya uning falsafiy qarashlarida muhim o‘rin tutadi. Mutafakkirning inson haqidagi ta’limotida aql masalasi markaziy tushunchalardan biridir. Ibn Sino nazarida inson aqli borliqni anglash, hodisalar o‘rtasidagi sababiy bog‘lanishlarni aniqlash va o‘z xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqarish imkonini beradi. Aqliy kamolot insonning o‘z mohiyatini anglashiga, ma’naviy dunyosini boyitishiga va jamiyatda munosib o‘rin egallashiga xizmat qiladi. Shu sababli uning falsafiy merosida ilm va ma’rifat inson kamolotining asosiy vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Ibn Sino insonning individual kamolotini jamiyatdan ajratilgan holda tasavvur qilmaydi. Inson o‘z ehtiyojlarini qondirish, bilim va tajriba orttirish hamda ma’naviy fazilatlarini rivojlantirish jarayonida boshqa kishilar bilan hamkorlik qilishga ehtiyoj sezadi. Bu esa mutafakkir qarashlarida insonning ijtimoiy mohiyati masalasini yuzaga chiqaradi. Jamiyatdagi o‘zaro yordam, adolat, mehnat taqsimoti va axloqiy munosabatlar shaxsning mukammallashuvi uchun zarur shartlardan hisoblanadi. Bugungi globallashuv, axborot oqimlarining keskin ortishi va ma’naviy qadriyatlarning transformatsiyasi sharoitida insonning intellektual hamda axloqiy kamoloti masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, Ibn Sinoning inson, aql, ruh, bilim, axloq va komillikka oid qarashlarini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida o‘rganish tarixiy-falsafiy ahamiyat bilan bir qatorda amaliy-ma’naviy qiymatga ham ega. Mutafakkir merosidagi inson konsepsiyasi yosh avlodning ilmga intilishi, mustaqil tafakkuri, axloqiy mas’uliyati va ma’naviy madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim g‘oyaviy manba sifatida baholanishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi. Ibn Sino ma’naviy merosida inson masalasini o‘rganishda allomaning bevosita falsafiy, axloqiy va ilmiy asarlari, shuningdek, keyingi davrlarda uning ilmiy-falsafiy merosini tadqiq etgan sharq va g‘arb olimlarining izlanishlari muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ibn Sinoning inson, ruh, aql, axloq va kamolot haqidagi qarashlari uning falsafiy merosining turli yo‘nalishlarida aks etgan.Avvalo, Ibn Sinoning “Kitob ash-Shifo**”** asari inson masalasini falsafiy jihatdan tadqiq etishda asosiy manbalardan biridir. Asarning “Nafs haqida”gi qismida inson ruhi, uning mohiyati, aqliy faoliyati, idrok va bilish jarayonlari keng tahlil qilinadi. Ibn Sino ruhni inson mavjudligining muhim asoslaridan biri sifatida talqin[1,2,5].

Metodologiya. “Ibn Sino ma’naviy merosida inson masalasi” mavzusini tadqiq etishda Abu Ali ibn Sinoning falsafiy, axloqiy va ilmiy qarashlarini tizimli hamda qiyosiy o‘rganishga asoslangan metodologik yondashuvdan foydalaniladi. Tadqiqotning metodologik asosini allomaning inson, ruh, aql, axloq, ilm-ma’rifat, kamolot va baxt-saodat haqidagi qarashlarini o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish tashkil etadi.Tadqiqotda, avvalo, tarixiylik va obyektivlik tamoyillariga tayaniladi. Ibn Sinoning inson haqidagi qarashlari u yashagan davrning ijtimoiy, falsafiy va ma’naviy muhiti bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Bu yondashuv orqali mutafakkir g‘oyalarini zamonaviy tushunchalar bilan cheklab qo‘ymasdan, ularning tarixiy mazmunini anglatadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ibn Sinoning ma’naviy-falsafiy merosini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mutafakkir ijodida inson masalasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Alloma insonni nafaqat biologik mavjudot, balki aql, ruh, tafakkur va axloqiy fazilatlar orqali o‘zligini namoyon etuvchi yuksak mavjudot sifatida talqin qiladi. Uning qarashlarida insonning jismoniy va ruhiy jihatlari o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, inson kamoloti ushbu jihatlarning uyg‘un rivojlanishi bilan belgilanadi[13].

Ibn Sino inson mohiyatini anglashda ruh va aql masalasiga alohida e’tibor beradi. Uning fikricha, insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi asosiy xususiyatlardan biri uning tafakkur qilish va bilim egallash qobiliyatidir. Inson aql orqali borliqni anglaydi, o‘z faoliyatini boshqaradi va o‘zining ma’naviy imkoniyatlarini rivojlantiradi. Shu sababli ilm va ma’rifat Ibn Sinoning inson kamoloti haqidagi qarashlarida muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi[5].

Mutafakkirning inson haqidagi qarashlarida axloqiy tarbiya ham muhim o‘rin tutadi. Insonning komillikka erishishi faqat bilimga ega bo‘lish bilangina emas, balki ezgu fazilatlarni shakllantirish bilan ham bog‘liq. Sabr, adolat, me’yorni saqlash, iroda, halollik va oqilona xatti-harakat kabi fazilatlar insonning ma’naviy yetukligini ta’minlovchi omillar sifatida qaraladi. Inson o‘z nafsini boshqara olishi, salbiy mayllardan tiyilishi va ezgulikka intilishi orqali axloqiy jihatdan yuksaladi[3].

Ibn Sino ta’limotida inson va jamiyat munosabati ham muhim masalalardan biridir. Mutafakkir insonni jamiyatdan ajralgan holda tasavvur qilmaydi. Kishilar o‘zaro hamkorlik, mehnat va ijtimoiy munosabatlar orqali hayot kechiradilar. Shu jihatdan insonning shaxsiy manfaatlari bilan jamiyat manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Jamiyatning rivoji ham ma’naviy va axloqiy jihatdan yetuk insonlarga bog‘liq[1].

Muhokama. Tahlillar natijasida Ibn Sino qarashlarida baxt-saodat tushunchasi ham inson masalasi bilan chambarchas bog‘liqligi aniqlandi. Mutafakkir haqiqiy baxtni faqat moddiy farovonlik yoki jismoniy lazzatlarda emas, balki insonning aqliy va ma’naviy kamolotida ko‘radi. Ilmga intilish, ezgu amallarni bajarish va aqlni takomillashtirish insonni yuksak baxt-saodatga yetaklovchi omillar sifatida talqin qilinadi.

Ibn Sino ma’naviy merosida inson masalasini tahlil qilish uning falsafiy tizimida insonning ko‘p qirrali mavjudot sifatida talqin etilganini ko‘rsatadi. Mutafakkir insonni faqat tabiiy-biologik xususiyatlar doirasida emas, balki ruhiy, aqliy, axloqiy va ijtimoiy jihatlarning yaxlitligi asosida tushuntiradi. Bunday yondashuv Ibn Sino antropologik qarashlarining muhim xususiyati bo‘lib, inson tabiatini anglashda moddiy va ma’naviy omillarning o‘zaro munosabatini tadqiq etishga imkon beradi.Ibn Sino falsafasida insonning jismoniy mavjudligi uning tabiiy hayotining asosi hisoblanadi. Biroq insonning mohiyati jism bilangina chegaralanmaydi. Ruh insonning idrok etishi, fikrlashi, xotirlashi, tanlashi va maqsadli faoliyat yuritishi bilan bog‘liq jarayonlarni izohlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli mutafakkir insonni anglashda uning ichki ruhiy olamini o‘rganishga katta e’tibor qaratadi. Uning nafs va ruh haqidagi qarashlari inson psixik faoliyatining turli darajalarini tushuntirishga qaratilgan yaxlit falsafiy tizim sifatida namoyon bo‘ladi.Ibn Sino inson ruhining qobiliyatlarini o‘simlik, hayvoniy va insoniy darajalar bilan bog‘liq holda izohlaydi. Insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi eng muhim jihat esa uning aqliy faoliyatidir. Aql orqali inson alohida hodisalardan umumiy tushunchalarni shakllantiradi, sabab va oqibat munosabatlarini anglaydi hamda bilimlarini tizimlashtiradi. Shunday ekan, Ibn Sino talqinida insonning haqiqiy kamoloti aqliy salohiyatning rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq.

Mutafakkirning inson haqidagi qarashlarini muhokama qilishda uning o‘zlikni anglash masalasiga doir falsafiy mulohazalari ham muhimdir. Ibn Sinoga nisbat beriladigan “muallaq inson” fikriy tajribasi insonning o‘z mavjudligini tashqi sezgilardan ma’lum darajada mustaqil ravishda anglash imkoniyatini asoslashga qaratilgan. Ushbu falsafiy mulohaza shaxsning o‘zini anglashi, ruhning tabiati va inson ongining o‘ziga xosligini tushuntirishda katta nazariy ahamiyatga ega. Demak, Ibn Sino uchun insonning “men”likni anglashi oddiy hissiy tajribadan ko‘ra chuqurroq ruhiy-aqliy hodisa hisoblanadi. Ibn Sino merosida inson kamolotining yana bir muhim mezoni — bilimdir. Bilim insonni jaholatdan chiqaruvchi vosita bo‘lish bilan birga, uning tafakkurini tartibga soluvchi va ma’naviy qiyofasini shakllantiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq bilimning o‘zi yetarli emas. Inson egallagan bilimini oqilona faoliyat, axloqiy me’yor va ezgu maqsadlar bilan uyg‘unlashtira olishi lozim. Shu jihatdan ilmiy tafakkur va axloqiy tarbiya bir-birini to‘ldiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Ibn Sinoning axloqiy qarashlarida insonning o‘z xulq-atvorini boshqarishi, me’yorni saqlashi va yuksak fazilatlarni shakllantirishi muhim hisoblanadi. Axloqiy kamolot insonning tasodifiy harakatlari natijasi emas, balki tarbiya, odatlanish, ongli tanlov va o‘zini takomillashtirish orqali yuzaga keladigan jarayondir. Bu jihatdan mutafakkir qarashlarida inson o‘z shaxsiyati va ma’naviy qiyofasining shakllanishida faol subyekt sifatida ko‘rinadi. Mazkur yondashuv inson zimmasiga ma’naviy mas’uliyat ham yuklaydi: shaxs o‘zidagi salbiy xususiyatlarni nazorat qilishi, ezgu fazilatlarni rivojlantirishi va aql talablariga muvofiq hayot kechirishga intilishi kerak. Inson masalasining ijtimoiy jihati ham Ibn Sino qarashlarida alohida ahamiyatga ega. Inson yakka holda barcha ehtiyojlarini qondira olmaydi. Kishilar o‘rtasidagi hamkorlik, kasbiy va mehnat taqsimoti, o‘zaro yordam jamiyat hayotining tabiiy zarurati sifatida yuzaga keladi. Bundan kelib chiqadiki, insonning shaxsiy kamoloti uning ijtimoiy munosabatlari bilan chambarchas bog‘langan. Adolatli ijtimoiy muhit esa shaxsning aqliy va axloqiy imkoniyatlarini yuzaga chiqarish uchun zarur sharoit yaratadi. Ibn Sinoning tibbiy merosi ham uning insonparvarlik konsepsiyasini yanada to‘ldiradi. Inson salomatligini saqlash masalasi mutafakkir uchun faqat kasallikni davolash bilan chegaralanmagan. Organizmning tabiiy holati, ovqatlanish, harakat, uyqu, ruhiy kechinmalar va tashqi muhit singari omillarning o‘zaro bog‘liqligiga e’tibor qaratilishi inson hayotiga yaxlit yondashuv mavjudligini ko‘rsatadi. Bu qarashlarda jismoniy sog‘lomlik va ruhiy muvozanat insonning to‘laqonli hayot kechirishi uchun o‘zaro bog‘liq shartlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Ibn Sinoning tibbiyot va falsafani o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirgani ham inson haqidagi qarashlarining o‘ziga xos jihatini ko‘rsatadi. Uning fikrlarida jismoniy va ruhiy salomatlikning o‘zaro aloqasiga katta ahamiyat kasb etadi[9].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Abu Ali ibn Sinoning ma’naviy-falsafiy merosida inson masalasi alohida va muhim o‘rin egallaydi. Mutafakkir insonni aql, ruh, tafakkur va axloqiy fazilatlar uyg‘unligida namoyon bo‘ladigan murakkab mavjudot sifatida talqin etadi. Uning qarashlarida insonning mohiyatini anglash, uning ma’naviy imkoniyatlarini rivojlantirish va komillikka erishish masalalari o‘zaro chambarchas bog‘langan.

Ibn Sino inson kamolotining asosiy omillari sifatida ilm-ma’rifat, aql, axloqiy tarbiya, iroda va ezgu fazilatlarni ko‘rsatadi. Inson bilim orqali borliqni anglaydi, tafakkur orqali o‘z hayotini mazmunli tashkil

etadi va axloqiy fazilatlar orqali ma’naviy yetuklikka erishadi. Shu jihatdan allomaning ta’limotida ilm va ma’naviyat bir-birini to‘ldiruvchi muhim qadriyatlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Mutafakkirning fikricha, insonning haqiqiy baxt-saodati moddiy manfaatlar bilangina belgilanmaydi. Haqiqiy saodat insonning aqliy, ruhiy va axloqiy jihatdan kamol topishi, ezgulik sari intilishi hamda jamiyat uchun foydali faoliyat olib borishi bilan bog‘liq. Inson o‘z nafsini boshqarishi, yomon illatlardan tiyilishi va yaxshi fazilatlarni shakllantirishi orqali o‘z ma’naviy qadrini yuksaltiradi.

Ibn Sino inson va jamiyat munosabatlariga ham katta ahamiyat bergan. Uning qarashlarida inson ijtimoiy mavjudot sifatida boshqa kishilar bilan hamkorlikda yashaydi va jamiyat taraqqiyotiga o‘z hissasini qo‘shadi. Demak, shaxsning ma’naviy kamoloti nafaqat uning shaxsiy hayoti, balki jamiyatning rivoji uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijasida Ibn Sinoning inson haqidagi qarashlari insonparvarlik, ilm-ma’rifat, axloqiy yetuklik, aql va ruh uyg‘unligi, ijtimoiy mas’uliyat hamda komillikka intilish tamoyillariga asoslanganligi aniqlandi. Ushbu g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ayniqsa, yosh avlodni bilimli, mustaqil fikrlaydigan, ma’naviy barkamol va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglaydigan shaxslar etib tarbiyalashda Ibn Sino merosi muhim ma’naviy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, Ibn Sinoning inson masalasiga oid qarashlari nafaqat Sharq falsafasi va ma’naviy tafakkuri taraqqiyotida, balki umuminsoniy qadriyatlar rivojida ham katta ahamiyatga ega. Uning ilm, aql, axloq va komillikka asoslangan inson konsepsiyasi bugungi jamiyat uchun ham muhim tarbiyaviy va falsafiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Abu Ali ibn Sino. Kitob ash-Shifo. – Qohira: Al-Hay’a al-Misriyya al-‘Amma lil-Kitab, 1975–1983.
2. Abu Ali ibn Sino. An-Najot. – Bayrut: Dar al-Afaq al-Jadida, 1982.
3. Abu Ali ibn Sino. Donishnoma. – Dushanbe: Irfon, 1990.
4. Abu Ali ibn Sino. Al-Qonun fi-t-tibb. – Bayrut: Dar Sadir, 1993.
5. Abu Ali ibn Sino. Ishorot va tanbihot. – Qum: Nashr al-Balag‘a, 1996.
6. Abu Ali ibn Sino. Risolatun fi-l-ishq (“Ishq haqida risola”). – Bayrut: Dar al-Mashriq, 1979.
7. G‘afurov B. G. Tojiklar: Qadimiy, o‘rta asrlar va yangi tarix. – Dushanbe: Irfon, 1989.
8. Sharipov M., Alimova D. Abu Ali ibn Sino: hayoti, ilmiy va falsafiy merosi. – Toshkent: Fan, 2004.
9. Mo‘minov I. M. O‘zbekistondagi ijtimoiy-falsafiy tafakkur tarixidan. – Toshkent: Fan, 1994.
10. Kasimjonov A. Abu Ali ibn Sino va uning falsafiy merosi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1983.
11. Sirojiddinov Sh. Ibn Sino falsafasi va uning inson haqidagi qarashlari. – Toshkent: Fan, 2001.
12. Mahmudov T. Ma’naviyat asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
13. Jo‘rayev N. Tarix falsafasining nazariy asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.